

Szili József (1929–2021)

Kedves barátunk, eszmélkedésünkben társunk, köztiszteletnek örvendő kollégánk halálával lezárult egy korszak intézetünk történetében. Korántsem túlzás ez, hiszen Szili József volt az utolsó mohikán az Irodalomelméleti Osztályt megalapítók és a diszciplínát hazai földön elsőként honosítók csapatából.

Az irodalomelmélet a hatvanas évek elején még ismeretlen terület volt nálunk. Szili Józsefnek is, aki a Rádió angol nyelvű részlegéből érkezett, alapfokon kellett elkezdenie a nyugati, főként amerikai szakirodalom tanulmányozását. Kiváló nyelvtudása, szorgalma, esztétikai érzékenysége és kivételes logikai képessége mintegy predesztinálták arra, hogy sikerrel birkózzon meg a nem könnyű feladattal. Az elmúlt száz év irányzatait bemutató, 1970-ben megjelent *Irodalomtudomány* című kötetbe írt tanulmánya az újkriticizmusról mind a mai napig a tárgyalt amerikai szerzők legjobb áttekintésének számít magyar nyelven. Az sem maradhat említetlen, hogy akkoriban az irodalomelmélet művelése politikai kockázattal járt.

Elsőként az ő nevével találkoztam az osztály tagjai közül, az elidegenedés leküzdéséről szóló dolgozata került a kezembe a *Helikon* 1965-ös évfolyamában. Amikor személyesen is megismerkedtünk, eleinte feszélyezett Szili Jóska támadhatatlan logikája, és az is, hogy fáradhatatlan, kifogástalan feladatteljesítő volt, aki a leghetlenebb témákról tudott magas színvonalon értekezni. Ritkaságszámba menő erénye volt, hogy elméleti tájékozottsága nem vált kárára filológiai megbízhatóságának. Időbe telt, mire felismertem, hogy szigorú szemüvege, szűros tekintete valójában mélyen érző embert takar, ami persze utólag, kivált kései költészete ismeretében immár nyilvánvaló. Azt hiszem, rejtőzködő alkat volt, aki fiatalon megtapasztalva a háború és a nagy történelmi fordulatok viszontagságait, óvakodott fejjel rohanni a falnak. De véleményét – ha lehetett – nyíltan, vagy – ha nem lehetett – kerülő utakon mindenkor határozottan képviselte.

1968-ban kerültem az Elméleti Osztályra, éppen akkor, amikor legválságosabb időszakát élte. Eredetileg a kultúrpolitika „tudományos” igazolására hívták létre, de a munkatársak még a realizmust is meglehetősen szabadon értelmezték, úgy, hogy beleférjen az avantgárd is. Az osztály megszűnése bizonyosnak látszott. A siralomházi hangulatban Nyíró Lajos mellett Szili József tartotta a lelket a többiekben. Az intézeti legendárium szerint Aczél György azt találta mondani Jóskának, hogy „Ön nem marxista.”, mire ő keményen rávágta: „Aczél elvtárs, akkor tudja, mit kell tennie.” A meglepett férfiú visszahőkölt, és végül nem történt semmi.

Nem gondolom, hogy – a mai idők szellemében – takargatni- vagy eltagadnivaló lenne, hogy éveken át Szili József párttitkárként szolgálta intézetünk és a szakma érdekeit, és mentett mindenkit, akit hivatalos helyen támadás ért. Oroszlánrésze volt abban, hogy amikor nagysikerű folyóiratunkat, a *Kritikát* hatalmi szóval elvették, kiharcolta kompenzációként a *Literatura* elindítását.

Személyiségének rejtett vonásai fokozatosan tárultak fel előttem. Kiderült, hogy hajdanában sikeres középtávfutó volt, és rendkívüli szívóssága valamiképp rávetült vállalkozásaira. Verseket is írt az ötvenes években, az akkori kor szellemében, harcos, pártos verseket, némelyiket publikálta is – utóbb nem győzött szégyenkezni miattuk. Önkritikus beállítottságára vall, hogy évtizedekre felhagyott a versírással. Viszont szívesen fordított, többek között elsőként ültette magyarrá T. S. Eliot teljes *Waste Landjét, Kopár föld* címen.

Egyik különös hobbjá volt, hogy házilag készített hegedűket. Minthogy korábban magam is tanultam e hangszeren játszani, Jóska szívesen vette volna, hogy én avassam fel új készítményeit. Ám e próbálkozások rendre kudarcot vallottak, és ez nem az általa készített hegedűkön múlt. Másik szenvedélye az utazás volt. Feleségével, az irodalomszociológus B. Juhász Erzsébettel beutazták a fél világot, és ezek nem csupán turistautak voltak. Például Jóska annak alapján ismerte fel, hogy a Gellért-legendában szereplő „Symphonia” szó valójában egy korabeli tekerős hangszert jelöl, hogy egy példányával szembetalálta magát a bécsi hangszertörténeti múzeumban, még hozzá ezen a néven.

A rendszerváltás kevés embert szabadított fel nemzedékében olyan mértékben, mint őt. Végre utat engedhetett eredendő dekonstruktivista hajlamának. Míg Németh G. Béla kényszeredett, rezignált klasszikusnak állította be Arany Jánost, Dávidházi Péter pedig mint a magyar strukturalizmus atyját ünnepelte, addig Jóska a költő formaművészetében rejlő játékosságot emelte ki, korán jött dekonstruktív-posztmodern jelenségként mutatva fel Aranyt.

Úgy emlékszem, csak vonakodva kezdett el tanítani felesége oldalán a miskolci bölcsészkaron, mert úgy érezte, hogy túl későn került sor erre. Azután a meglepő siker arra sarkallta őket, hogy újabb és újabb témákkal és módszerekkel kísérletezzenek. Zsóka fiatalon bekövetkezett, váratlan halála azonban kiheverhetetlen csapásként érte Jóskát. Ekkor újra megszólalt benne a költő, és fájdalmát, gyászát, társa hiányát a Zsókához írt verseiben próbálta kifejezni.

Kedvencének, az öreg Arany Jánosnak példáját követve rendet akart rakni életében. Sajtó alá rendezte és kiadta felesége novelláit és irodalomszociológiai monográfiáját, édesapja önéletrajz-töredékét, valamint két saját verseskötetét. Műfordításainak kommentárral ellátott gyűjteményét már nem tudta befejezni.

Szép, magas kort ért meg, amin nem győzött álmélni. Most, hogy elhagyott minket, mérhető fel igazán, hogy egyik legfőbb támaszunkat veszítettük el.

Drága Barátunk, nyugodjál békében!

2022. január 20.

Veres András